

ASPECTE ALE LIMBII FOLOSITE DE
CONSTANTIN DIACONOVICI LOGA ÎN
EPISTOLARIUL ROMÂNESC

DORINA CHIȘ-TOIA

Cuvinte-cheie: *epistolar, fonetică, morfologie, lexic, explicație*

Dascăl și director al „școalelor naționale de graniță”, numele lui C.D. Loga este cunoscut mai ales în legătură cu *Grammatica românească pentru îndreptarea tinerilor*¹, lucrare care-l face cunoscut nu numai în școlile bănățene, ci și în cele din Ardeal și Bucovina². O scriere a lui C.D. Loga mai puțin amintită până acum, cercetată însă în ultimii ani de Maria Micle, de la Universitatea de Vest din Timișoara, este *Epistolarul românesc pentru facerea a tot feliul de scrisori, ce sînt în viața soțietății omenеști la multe întâmplări de lipsă*. Această lucrare reprezintă o contribuție valoroasă la dezvoltarea limbii române literare în ceea ce privește stilurile limbii, mai ales stilul epistolar, căci „de la Epistolarul lui C.D. Loga și până la – să zicem – manualele de compunere ale lui Iuliu Birou problema cultivării stilurilor limbii în școlile românești a constituit o preocupare dominantă a dascălilor bănățeni. Și este firesc să fi fost așa, întrucât scopul general al școlii populare era tocmai formarea unor cunoscători (vorbitori) de limbă românească...”³

¹ Tipărită la Buda, în 1822. Reeditată în 1973, de Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Timișoara, Editura Facla.

² *Cuvânt introductiv* la *Grammatica românească*, p. 10.

³ Petru Oalld, *Lupta pentru limbă românească în Banat*, Timișoara, Editura Facla, 1983, p. 209-210.

În scopul declarat de a suplini lipsa unor îndrumătoare pentru întocmirea de scrisori cu diferite funcționalități, precum și pentru înaintarea culturii naționale, de-a lungul timpului au fost întocmite mai multe asemenea manuale. Aflăm, astfel, din prefața volumului *Epistolar sau Carte de învățătură pentru deprinderea în corespondințe și scrisori atât private, cât și politice, care vin mai des în viața omenească înainte*, întocmit de Sava Popovici, paroh n.u. și profesor româno-nemțesc în școlile naționale din Rășinari, tipărit la Sibiu, în 1847, că încercări de acest gen au mai existat. Sunt menționate: *Scurt izvod pentru lucruri de obște și dechilin scrisori de multe chipuri etc.*, aparținând lui Dimitrie Eustatievici, tipărită în 1792, tot la Sibiu, și reeditarea acesteia, în 1803, sub titlul *Învățătură foarte folositoare pentru facerea răvașelor*. Din păcate, numele lui Loga nu este amintit, ceea ce ne face să credem că *Epistolarul* său, deși apăruse în 1841, nu era cunoscut în acea parte a Transilvaniei. În Țară, până la 1900, sunt semnalate: *Manualu de stilistica cu indicațiuni și exemple de teme pentru școale secundare de ambe sexele*, București, 1880, de M. Strajanu. În capitolul al IV-lea al acestei lucrări se fac referiri la „*Genulu epistolar: epistole familiare, epistole de afaceri, epistole de condoleanță, epistole umoristice, didactice, esteriorulu și formulele epistoleloru*” . Și în capitolul al V-lea sunt cuprinse indicații pentru întocmirea altor epistole (invitația, răspunsul la invitație etc.). Amintim și *Epistolar cuprinzând regule, modele și teme de exerciție pentru felurite epistole, petițiuni și alte acte private și publice*, Craiova, 1890, aparținând aceluiași M. Strajanu; *Curs practic de stil și compozițiuni cu aplicare la stilul epistolar*, București, 1892, de Th. D. Speranția. Pentru Banat, să nu-l uităm pe Enea Hodoș, care a publicat la Caransebeș, în 1902, *Manual de limba română. Elemente de stilistică și poetică și carte de cetire*, în care apar și modele de acte administrative.

După propria mărturisire din *Cuvânt înainte*, C.D. Loga a scris *Epistolarul românesc* pentru a veni în sprijinul cărturarilor, învățătorilor și preoților care s-au format sub directa sa îndrumare, la cererea formulată de aceștia. De altfel, cartea reprezintă cursul pe care C.D. Loga l-a susținut la Preparandia din Arad de-a lungul timpului. A „căutat ca după temeiurile Grammaticii și ale Epistolografiei să fie

întocmită” , dar, ceea ce este foarte important de reținut, a avut grijă „a căuta *curățeniia* (s.n.) limbii noastre de cuvinte streine” . Tot aici, Loga expune argumentele sale în favoarea „măiestriei de a scriia”: posibilitatea de a împărtăși părerile, gândurile, trăirile, sentimentele cu cei care nu se află în imediata apropiere; dar cartea le este utilă și celor cu preocupări în alte domenii, cum este cel economic; scrierea acestor realități va fi de folos urmașilor.

După o trecere în revistă a celor mai importante momente din istoria comunicării înainte de a se fi inventat alfabetul, autorul prezintă tipologia scrisorilor incluse în epistolar. Dar, pe lângă aspectele stilistice, C.D. Loga a avut în vedere educația morală și patriotică a tuturor celor ce o vor consulta, căci textele propuse aveau menirea de a învăța „a fi om cu orânduială bună în trebile ceale casnice și ale Economiei [...] să se îndeamne pre sine și pre alții cătră purtarea cea bună și a moralității, cătră Dragostea Patriei și a fericirii neamului său” . Ca dascăl și bun patriot subliniază rolul important al școlii, singura în măsură să aducă neamului strălucire, și sugerează câteva măsuri în vederea luminării acestuia: întemeierea de școli și fundații (pentru tinerii orfani) și tipărirea cărților. Alăturându-se celorlalți patrioți ai epocii, C.D. Loga este conștient de valoarea lucrărilor sale⁴. Prin slova tipărită, cărțile vorbesc despre autorul lor și după ce acesta nu mai trăiește: „că eu și când voi fi de ceaialaltă parte de mormânt, din cărțile mele voi vorbi cu dânșii și poftesc acela folos și îndreptare să le aducă, cum toți bunii patrioți doresc” . Trebuie menționat și faptul că, prin modelele de redactare pe care le propune, *Epistolariul* atestă, alături de alte lucrări care circulau în epocă, dimensiunea retorică a cultivării limbii⁵.

Lucrarea este dedicată *Prea Onoratului Domn Antonie Bandel al Senatului Dinafară precum și al Standului Neguțetoresc din Besearica-Albă Mădulariu de Frunte; iară a Soțietății Corăbiei-*

⁴ Dorina Chiș-Toia, *Limba literară în presa din Banat. Contribuții*, Timișoara, Editura Mirton, 2006, p. 25.

⁵ Al. Duțu, *Înnoirea structurilor literare. Umanism și iluminism*, în volumul *Istoria literaturii române. Studii*, București, Editura Academiei RSR, 1979, p. 84.

Aburoasă Aghent, căruia îi mulțumește, cu recunoștință, „în numele nației românești” , pentru ajutorul financiar oferit la tipărirea cărții.

Epistolariul are 430 de pagini și s-a tipărit cu caractere chirilice în Buda, în „Tipariul Crăeștii Tipografii a Universității din Pesta, la Anul 1841”.

Lucrarea este structurată după cum urmează:

- *O parte introductivă*, în care C.D. Loga prezintă tipurile de scrisori, precum și părțile unei scrisori;
- *Partea întâi* cuprinde indicații și modele pentru întocmirea de scrisori personale și private;
- *Partea a doua* face referire la formulele de adresare în limbile română, maghiară, latină, germană și franceză;
- *Partea a treia* include indicații și modele pentru acte/documente oficiale, precum și un jurnal economic (sau casnic);
- *Partea finală*, în care C.D. Loga vorbește despre începuturile Școlii preparande din Arad și prezintă persoanele sau instituțiile care și-au manifestat dorința de a contribui cu bani la editarea cărții. Tot aici, C.D. Loga amintește manuscrisele sale care, din lipsă de fonduri, așteaptă să fie tipărite.

Limba folosită de Loga în *Epistolariul* său este în concordanță cu firea limbii epocii, ținând, totodată, seama de normele specificate în *Grammatica...* apărută în 1822: „am căutat ca după temeiurile Grammaticii și ale Epistolografiei să fie întocmită.” . Este, în egală măsură, o limbă îngrijită, pentru că avem de a face cu un manual, întocmit în scop didactic; el trebuia să reprezinte un model de urmat. Din tripticul bănățean alcătuit din Iorgovici, Țichindeal și Loga, acesta din urmă este un „deplin îndrumător al limbii românești prin intermediul școlii” ⁶. Gabriel Țepelea semnală: „Ducându-și viața într-o alcătuire statală plurinațională, cărturarii români din această provincie (Transilvania – n.n.) considerau limba națională nu numai un document asupra originii, ci și o modalitate de disjungere față de

⁶ Vasile Țăra, *Constantin Diaconovici Loga și problemele limbii române literare*, în *Constantin Diaconovici Loga*, culegere îngrijită de prof. Ion Iliescu, Timișoara, 1971, p. 20.

corpul statului străin, o fereastră spre romanitate și românitare. A propaga ideea unității de limbă și cultură însemna pentru acești cărturari a pregăti calea spre unitatea politică”⁷.

Din punct de vedere **fonetic** semnalăm prezența în *Epistolarium* a unor grafii hipercorecte, cum le numește I. Gheție⁸, uneori latinizante, cu *e* în loc de *ă*: *să remână, încrezemânt, învățeturi, streine, învățeceii*, dar *strălucite* (cu *ă!*); *i* inițial este *î*, conform pronunției munteneste, în cuvintele *inventariu, instanții, întră*; este însă absent în forma *au eșit*; *e* devine *ea* în formele *ceareri, nu ar ști ceare, să se îndeamne*, dar găsim și monoftongarea: *se păstrază, pășască, însămnă* sau *totdeuna*; se păstrează *-iu* final: *graiu, feliuri*; *u* este *o* în cuvintele *zioa, a potea, greotatea*; vocalele *u, e, â* sunt redade prin *ă* sau *e*: *mulțămim* (dar și *mulțemire, mulțemindu-ți*), *căstigmat, să amestăci*. Reținem și câteva fonetisme regionale: *puni, țini, vini, audzit, a luva, să luvăm, tinăr*, precum și forme arhaice: *mâne, rump, prerumpe*. Sub influența pronunțării germane sau rusești⁹, are loc transformarea lui *c* urmat de *i* în *ț*: *șoțietății, Feniția, fenițian, țivilizația*. Despre această transformare vorbește R. Todoran, referindu-se la terminologia juridic-administrativă din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea¹⁰.

Între aspectele referitoare la **morfologie** semnalăm prezența formelor de plural ale substantivelor: *contracturi, atestaturi, testamenturi, terminuri, merituri, școale, trebi*. Dar constatăm și o serie

⁷ Gabriel Țepelea, *Corelația limbă-literatură. Investigări despre clasici români*, București, EDP, 1971, p. 103.

⁸ I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei RSR, 1975, p. 521.

⁹ Șt. Munteanu, V. Țăra, *Istoria limbii române literare*, București, EDP, 1983, p. 272.

¹⁰ Romulus Todoran, *Contribuții la studiul limbii române*, Cluj Napoca, Editura Clusium, 1998, p. 220.: „E foarte probabil că tot prin filiera maghiară au pătruns și neologismele latine care prezintă pe *c* urmat de *e, i* redat prin *țe, ți*, iar pe *g* urmat de *e, i* prin *ghe, ghi*. Acest fel de rostire este caracteristic pentru limba maghiară, dar și pentru limba germană deopotrivă. Deși se găsește și în germană, credem că cuvintele din această categorie au pătruns în terminologia juridico-administrativă prin maghiară, limbă cu o mai mare putere de circulație în Transilvania și cu un pronunțat caracter oficial”.

de curiozități, dacă ne referim la următoarele aspecte: în *Gramatica* apărută în 1822, Loga făcea o serie de observații și recomandări, propunea numeroase reguli morfologice. În *Epistolarium*, după apropape două decenii de la apariția *Gramaticii*, aceste reguli nu sunt respectate întocmai. Am putea crede că, fiind vorba de un curs ținut ani la rând elevilor de la Preparandia din Arad, în perioada 1812-1831, în momentul în care a decis să-l publice nu a revenit asupra formei acestuia, intervenind doar pe ici, pe colo, în partea de început, deși reguli încălcate se găsesc și în *Cuvânt înainte*. Spre exemplu, el recomandase pentru pronumele demonstrativ formele *această, acest, acel*, dar în textul *Epistolariumului* întâlnim *aceaia, aceștia, cealelalte, ceialaltă*, precum și *cest*, dar și *acestea, această*.

Pronumele relativ are forme distincte după gen și număr: *careea, carele, carii, fiește carele*; întâlnim însă și forma *care*. Apare și pronumele de întărire *însumi, înșivă*, cel reflexiv *sineși*, precum și forma arhaică a pronumelul nehotărât *neștine* (cineva, oricare, fiecare). Semnalăm prezența formei *meale* a adjectivului posesiv, a pronumelului negativ *niminea* și a formei de plural a articolului nehotărât *nește*. Nu putem omite forma *formos* în loc de *frumos*. Am selectat și câteva din numeroasele forme ale pronumelului de politețe folosite în această lucrare: *Domnia Ta, Maiestatea Ta, Atotpreaîndurata Maiestate, Prealuminate Prințip, Sfinția Ta*¹¹.

Verbele comportă treceri de la o conjugare la alta: *a îngrija, a scriia, a adaoge*; verbul *a voi* are forma *voiu* și ca verb predicativ (*voiu a le împărtași*), și ca verb auxiliar (le *voiu* împlini). În ceea ce privește conjugarea, reținem forma de conjunctiv *să aibi*, verbul *a fi* – indicativ prezent – *iastă, estă, și te onoru*; trecerea de la diateza activă la cea reflexivă: *mă făgăduesc*. Am întâlnit și forme de perfect simplu: *scosei, îngăduși, arătași, chemași*.

Părțile de vorbire considerate azi compuse prin contopire apar scrise în două cuvinte: *vre un, fie cum, așa dar, fiind că, câte odată*, iar cele compuse prin alăturare apar scrise împreună: *dela*. Reținem și forma veche *pre*.

¹¹ Vezi Maria Micle, *Mărci ale exprimării reverențioase în Epistolariumul lui C. D. Loga*, În „Patrimonium”, anul I, nr. 2, 2003.

Lexicul folosit de Loga în *Epistolar* este unul accesibil pentru mijlocul secolului al XIX-lea. Preocuparea autorului pentru introducerea unor termeni noi în vederea însușirii sensului corect este evidentă prin explicarea acestora în context: fie disjunctiv, fie în paranteză: (*stilul*) *curial* sau *stilul de curte*; *jurnal* sau *ziuaru*; *zelu* (*râvnă*); *întocmiri* (*fundații*); *orfeni* (*care n-au părinți*); *cauzele* (*pricinile*); *grofu* (*boeriu*); *șerbescu* (*slugărescu*); *libertate* (*slobozenie*); *onor* (*cinstă*). Semnalăm, totodată, prezența unor termeni regionali, arhaici: *amăsurat*, *betesuș*, *cătane*, *chilină*, *delipsă*, *deloc* (*imediat*), *mădulariu*, *modru*, *plasă*, *sminte*, *șegârt* etc.

Contribuind în mod evident la întemeierea stilului juridic-administrativ prin varietatea modelelor de acte și documente propuse, *Epistolarul* se rânduiește la locul ce i se cuvine și prin limba pe care autorul său o folosește, aceasta încadrându-se în normele limbii literare de la mijlocul secolului al XIX-lea. De aceea, cuvintele pline de recunoștință față de personalitatea lui C.D. Loga ale lui Onisifor Ghibu¹² ni se par edificatoare: „Cariera pedagogică a lui Loga este un exemplu grăitor despre ce trebuie să fie un pedagog în cadrul vieții naționale a epocii sale și a neamului său. Nu un simplu magazin ambulant de teorii învățate din cărțile savante ale altora, ci suflet din sufletul neamului, îmbrățișând toate nevoile acestuia și luptând pe toate cărările pentru înlăturarea lor. Dascăl neîntrecut, autor de cărți de școală cari în unele privințe sunt mai bune decât întregă literatura didactică de azi, codificator de principii morale menite a înfrăuri viața practică, scriitor cu calități deosebite, cari vor trebui să-i asigure de aici încolo un loc de cinste în istoria literaturii române, ca și în aceia a pedagogiei, Loga este o figură marcantă a culturii românești care merită să fie pusă până la un loc alături de aceia a lui Gheorghe Lazar, ba în unele privințe mai presus de ea.”

¹² *Un dascăl bănățean de acum 100 de ani: Constantin Diaconovici Loga*, în „Banatul”, 1927, nr. 2, p. 8.

Bibliografie

- Chiș-Toia, Dorina, *Limba literară în presa din Banat. Contribuții*, Timișoara, Editura Mirton, 2006.
- Diaconovici Loga, Constantin, *Gramatica românească*, Buda, în 1822. Reeditată în 1973, de Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Timișoara, Editura Facla.
- Duțu, Al., *Înnoirea structurilor literare. Umanism și iluminism*, în volumul *Istoria literaturii române. Studii*, București, Editura Academiei RSR, 1979.
- Gheție, I., *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei RSR, 1975.
- Ghibu, Onisifor, *Un dascăl bănățean de acum 100 de ani: Constantin Diaconovici Loga*, în „Banatul”, nr. 2, 4, 5/1927.
- Micle, Maria, *Mărci ale exprimării reverențioase în Epistolariul lui C. D. Loga*, În „Patrimonium”, anul I, nr. 2, 2003.
- Munteanu, Șt., V. Țăra, *Istoria limbii române literare*, București, EDP, 1983.
- Oalldede, Petru, *Lupta pentru limbă românească în Banat*, Timișoara, Editura Facla, 1983.
- Todoran, Romulus, *Contribuții la studiul limbii române*, Cluj Napoca, Editura Clusium, 1998.
- Țepelea, Gabriel, *Corelația limbă-literatură. Investigări despre clasici români*, București, EDP, 1971.
- Țăra, Vasile, *Constantin Diaconovici Loga și problemele limbii române literare*, în *Constantin Diaconovici Loga*, culegere îngrijită de prof. Ion Iliescu, Timișoara, 1971.

ASPECTS OF THE LANGUAGE USED BY CONSTANTIN DIACONOVICI LOGA IN HIS WORK *EPISTOLARIUL ROMÂNESC*

(Abstract)

By this article, we propose a perspective on some aspects of the literary language in Constantin Diaconovici Loga's works, which we hope will be useful for everyone who is interested in his life and work. Very little known due to the fact that it was written with Cyrillic letters in 1841, *Epistolariul românesc* presents many facts of language which require to be exploited.